

HET VOORSPEL DER VESTIGING VAN DE NEDERLANDSCHE MACHT OP BALI EN LOMBOK,

DOOR

C. LEKKERKERKER.

INLEIDING.

Wijlen de heer P. H. van der Kemp lichtte over de zeer weinig bekende geschiedenis van Bali na de Restauratie van 1816 een tip van den sluier op door zijn artikel «Het verblijf van commissaris Van den Broek op Bali van 18 December 1817 tot 24 Juni 1818» in deze Bijdragen, deel L, 1899, p. 331—390. Van de na 1818 aangewende pogingen om vasten voet op Bali te krijgen tot aan de Balische expeditie's van 1846, 1848 en 1849 is weinig aan het licht getreden, dank zij de geheimheid der regeeringsbescheiden omtrent dit onderwerp, kenmerkend voor genoemd tijdvak.

De Lombok-expedie van 1894 was de aanleiding, dat de geschiedenis van het contract van 1843, door Huskus Koopman met Lombok gesloten en door Dr. Jacobs in zijn «Eenigen tijd onder de Baliërs» in 1883 voor het eerst gepubliceerd, aan het stof der archieven werd onttrokken, en wel door Dr. W. G. C. Bijvanck in zijn artikelen «Onze betrekkingen met Lombok», naar gegevens uit het Rijksarchief (De Gids 1894, IV en 1895, II; in het laatste stuk p. 141—177).

Wat overigens omtrent de periode 1818—1846 van de geschiedenis van Bali en Lombok bekend is geworden is heel weinig en dat weinige is gedeeltelijk onjuist.

De wensch om deze leemte aan te vullen gaf mij aanleiding tot het instellen van een onderzoek in de archieven van het Departement van Koloniën en van de Nederlandsche Handelsmaatschappij over dat tijdvak.

Een aantal van 161 «geheime» en »zeer geheime» documenten uit eerstgenoemd archief en eenige Jaarverslagen en Rapporten van agenten van het toenmalige agentschap der N. H. M. op Bali stelden mij in staat de gevonden feiten te rangschikken in drie groepen, die als titel zouden kunnen dragen: 1. de vestiging van den Civielen Gezaghebber Dubois op Bali; 2. de Nederlandsche Handelsmaatschappij op Bali; 3. de oorlogen op Lombok in 1838—1839 en de tot standkoming der Bali-contracten van 1842—1843.

Hier zij een woord van dank gebracht aan de heeren J. J. Meeter, hoofd, en F. L. J. van der Mark, commies van het bureau Agenda en Archief van het Ministerie van Koloniën en aan de directie van de N. H. M. voor hunne zoo vriendelijk verleende hulp, alsmede aan den jong gestorven heer P. de Haan, die mij met juist oordeel veel tijdroovend werk uit de handen wist te nemen.

I. De vestiging van den Civielen Gezaghebber Dubois te Koeta (Badoeng) 1827—1831.

a. Het contract van 1827.

De strijd tegen de Padri's, tegen Boni, tegen Palembang en op Midden-Java deed de behoefte gevoelen aan een sterkere krijgsmacht, dan waarover het pas herstelde Nederlandsche bestuur kon beschikken.

De herinnering aan de dappere Balische hulptroepen in den Compagniestijd en aan Daendels' recruteering van Balische soldaten door Lisnet, Moser en Von de Wahl (1808—1809), de traditie van Bali als een bijna onuitputtelijk reservoir van vrouwen en militairen in de voorafgaande twee eeuwen deed weer het oog vestigen op de Balische slaven om aan de zoo noodige soldaten te komen. Van Engelsche zijde was slavernij en slavenhandel tegenwerkt, zonder dat het gelukt was dit eeuwenoude maatschappelijke instituut bij zoovele Indische volken «af te schaffen», zooals de een of andere administratieve maatregel werd terzijde gesteld. Van Nederlandsche zijde stond men anders tegenover het vraagstuk der slavernij. Ook hier heerschte de overtuiging, dat de slavernij geleidelijk diende te verdwijnen, zonder de bestaande maatschappijen al te zeer te schokken, waar men de middelen miste om in het tekort aan arbeidsprestatie en voedselvoorziening, door een plotseling verdwijnen van de slavernij ontstaande, tegemoet te komen. Wat speciaal Bali betrof koesterde

dat hij zich «vooreerst nog onbevoegd acht om de redeneringen van de heeren Kruseman en Baud naar waarde te beoordeelen, evenmin als onze ware positie jegens Bali», maar hij heeft raad gevraagd, links en rechts, en zal dan later wel zijne consideratiën bij de adviezen voegen. Verder geeft hij een zeer kort overzicht van de gebeurtenissen op Lombok en afschriften van de daarover ontvangen berichten, van het besluit der zending van Wetters en van het advies van den Raad van Indië van 18 Mei.

Denzelfden dag vraagt hij overeenkomstig dit advies aan de Factory haar gevoelens mede te deelen over de genoemde punten. Deze wacht nu tot 13 Augustus met haar antwoord. Zij wil wachten met haar commissaris te zenden; de oorlog op Lombok schijnt wel uit te zijn, maar goede vrienden zijn Mataram en Karangasem-Lombok nog niet en dus zou die commissaris moeielijk onpartijdig kunnen blijven. Ook wil zij wachten tot Wetters terug is, die «naar wij vernemen» naar Lombok is gezonden. Zij vraagt of zij inzage mag hebben van de berichten, die over dien oorlog zijn binnengekomen (alles geheime stukken natuurlijk!) en nog komen zullen. Het bestuur acht het voor de concurrentie met Singapoera ook noodig den handel in buskruit en wapenen uit de entrepôts van Java naar de andere eilanden vrij te laten, doch over het kopergeld wil het zoodanige faciliteit ten hoogste verleen voor de Balische pitjes (kèpèngs, Chineesche duiten met een vierkant gat).

De Minister van Koloniën kon op 20 November 1838 aan den Koning de ontvangst van De Eerens' schrijven van 10 Juli berichten, met de boodschap er bij: laten wij nu eerst maar antwoord afwachten op het 2de voorstel van Baud van 26 December 1837 aangaande het sub-agentschap van de Nederlandsche Handel Maatschappij op Bali.

Wetters' verslag aan den Gouverneur-Generaal verschijnt 11 September 1838. ¹ De Factory krijgt er een afschrift van en C. A. Granpré Molière trekt op 28 November d. a. v. op het onderzoek uit, na zijn agentschap Soerabaja te hebben overgegeven aan zijn employé D. Boelen Schuurman. Het gaat grootscheeps: hij reist met de brik «Ondernemer», kapitein Curtis, ingehuurd voor

¹ De hoofdzaken er uit zijn reeds door Melvill van Carnbee gepubliceerd in *Moniteur des Indes* I, 1846—1847, *Essai d'une description de Bali et de Lombok*.

f 2500 's maands, en zou op verzoek der Factory geconvoyeerd worden door den civielen oorlogsschoener «Zwaluw» onder kapitein Kobold. Hij krijgt een welomschreven lijst van punten ten onderzoek mee en brieven van aanbeveling van den Gouverneur-Generaal voor de vorsten van Bali en Lombok om daarvan in geval van nood of gevaar gebruik te maken. Want heel veilig was het nog niet; uit Wetters' rapport was gebleken, dat een tweede oorlog op Lombok te verwachten was en te Soerabaja was pas bericht ontvangen, dat de Chineesche gezagvoerder van de ter reede van Ampenan liggende brik Fatal Berakat onder Hollandsche vlag was vermoord. Aan Granpré Molière was op het hart gedrukt nog eens met Wetters te gaan spreken en vooral de politieke bedoeling van zijn zending te verheimelijken. Wetters was van 17 Augustus tot 3 September in Badoeng geweest en had daar de radja's nog het meest geschikt gevonden.

Molière's rapport ¹ is ook vreeselijk lang, evenals dat van Wetters. Hij vertrok 28 November 1838 van Soerabaja, kwam 5 December voor Toeban (Oosthaven van Badoeng) en nam den 18^{den} Januari 1839 van Pidjoe (Oost-Lombok) de terugreis aan om 6 Februari d. a. v. te Soerabaja terug te keeren na 70 dagen reis. Zijn rapport is van 14 Februari 1839.

De eerste indruk, dien zoowel dit verslag als het vijf maanden oudere van Wetters oplevert voor den hedendaagschen lezer, is wel: Wat zijn de bevolkingen van Bali en Lombok in twee of drie generaties onder Nederlandschen invloed ontzaggelijk vooruitgegaan in welvaart, in beschaving, in levensgeluk, in ont-plooiing ook van moreele en artistieke krachten!

1839.

De convoyeering door de «Zwaluw» heeft niets te beduiden gehad, verhaalt Granpré Molière, «hetgeen trouwens niemand bevreemde, die bekend was met de wijze, waarop de gezaghebber van dit vaartuig zich over de gemelde opgedragene zending had uitgelaten». De Zwaluw was pas 22 November van Batavia vertrokken en 7 December te Soerabaja aangekomen; vandaar pas den 14^{den} December vertrokken en 22 December weer te Soerabaja teruggekomen. Hier treffen we al eene duidelijke uiting aan van de tegenwerking, die het in Den Haag uitgedachte

¹ Deels gepubliceerd door Melvill van Carnbee, l. c.

Nederlandsche Handel Maatschappij-plan in Batavia ondervond.

De afgezant had den heer Mobron in dienst genomen à f 200 per maand, een merkwaardig type, die zijn bescheiden rol in de gebeurtenissen van Bali en Lombok vervulde. Hij was een Indo-Europeaan van Java, die met zijn brik Goenoeng Api jaren lang handel had gedreven op deze eilanden; een dier romantische figuren — en wel te beschouwen als de laatste van deze — die in de twee voorafgaande eeuwen als handeldrijvende «burgers» zoovele wild-avontuurlijke gebeurtenissen op de kusten van Bali en Lombok hadden beleefd. Omstreeks 1835 was hij met zijn brik de Laboehan-Tring-baai (Westkust van Lombok) binnengeloopen om zijn vaartuig te herstellen. Daar werd hij door ziekte overvallen; zijn equipage deserteerde en sedert leefde hij als berooid man onder de bescherming van Karangasem. Toen de oorlog uitbrak werd hij naar de poeri van Karangasem ontboden en na afloop daarvan ging hij naar Ampenan, waar Wetters hem in ellendigen staat aantrof. Daar Karangasem de verliezende partij was had men hem van alles beroofd. Wetters gaf hem gelegenheid naar Soerabaja te komen, waar hij in dienst trad van Granpré Molière's expeditie. Wetters meent, dat hij geen deel had genomen aan den oorlog; Helms verhaalt, dat hij adjudant was van Lange (Karangasem-partij) en commandant van diens artillerie. Op een dag springt zijn kruitmagazijn in de lucht en verwoest het dorp, waarbij dit lag. De verbitterde inboorlingen willen hem te lijf gaan en Mobron redt slechts zijn leven door zich een geheelen dag met het hoofd boven water in een vijver te verschuilen.¹

Van 6 December tot 1 Januari vertoefde Granpré Molière aan wal in Zuid-Bali, waar hij Badoeng, Kaloengkoeng en Karangasem bezocht. Hij werd er met verwondering en wantrouwen ontvangen, zoodat hij wel gedwongen was zijn aanbevelingsbrieven van den Gouverneur-Generaal voor den dag te halen, maar later ging het beter. Zijn geweren, muzikdoosjes, likeuren en sterke dranken deden nuttig werk. Hij reisde met 4 tot 6 paarden en 30 tot 60 dragers — want hij had eigen meubilair moeten meenemen. Tabanan kon hij wegens latenten oorlogstoestand niet bezoeken.

Op Lombok bezocht hij de havens van West- en Oostkust.

¹ Ludvig Verner Helms. *Pioneering in the far East*. London 1882, p. 16—17.

Hier was de ontvangst zeer stroef; door den invloed van King was er niets te beginnen. Hij kon ook niet over land van West-naar Oostkust reizen. De radja van Karang Asem-Lombok wilde hem zelfs niet ontvangen.

Het rapport bevat een schat van inlichtingen over producten, handel, politiek en godsdienst en is over 't geheel nog al optimistisch van toon, hoewel hij zich niet ontveinst, dat in de eerste jaren zware verliezen zouden worden geleden op den handel, hoofdzakelijk door de onbehoorlijke wijze, waarop die handel door het bestaan van het sabandar-stelsel moest worden gedreven.

Tusschen de vorsten van Kloengkoeng en die van Badoeng bestond zelfs een soort van naijver, wie het kantoor van de Nederlandsche Handel Maatschappij zou krijgen! Eerst later zou men beseffen, wat van die vriendelijkheid te denken; voorloopig was het den vorsten alleen om de heb te doen.

Op Bali was, rapporteerde Granpré Molière, het Nederlandsche Gouvernement van Java algemeen geacht en gevreesd; op Lombok niet, door den invloed van King.

Tusschen eene vestiging in Kloengkoeng (te Koesamba) of in Badoeng (te Koeta) moest worden gekozen, maar dan gauw, want Lange wilde al een agentschap te Koeta vestigen (hij kwam er al heel spoedig zelf!) en had al een plekje van de radja's aangewezen gekregen. Granpré Molière had te Koeta maar vast een gunstige plek voor het établissement aangewezen.

Opmerkelijk is het, dat hij betrekkelijk gunstig spreekt over de wegen op Zuid-Bali, in tegenstelling met alle toenmalige en ook nog veel latere berichtgevers.

De radja van Kloengkoeng bood aan, als hij het kantoor in zijn land kreeg, den riviermond van Koesamba te laten uitdiepen en hij zond zelfs Granpré Molière als geschenk nog een zwart paard achterna, «welke soort op Bali alleen door de vorsten of hunne nabestaanden mogen bereden worden». Maar hij had dezen vorst een rhinoceros moeten beloven (naast een aantal kleingheden); «die vorst hecht daaraan eene groote waarde, als wordende bij hunne godsdienstige feesten de horen, het vleesch, het bloed en de huid van dit dier gebezigd»; kan 't geen levend dier zijn, dan toch vooral de horen, het vleesch, het bloed en de huid zenden. Granpré Molière dringt hierop sterk aan; deze soort beloften zijn hem als het ware afgeperst, zegt hij. Radja Kasiman van Badoeng wou lood in blokken, al was het tot

100 pikoel toe, inruilen voor rijst. Een ondernemende dochter van Radja Pametjoetan had hem in gedeeltelijke afbetaling voor gekochte lijnwaden 3 pikoel tabak gezonden à *f* 12 koper per pikoel; hij had die maar meegenomen, evenals drie slaven, die zij hem opdrong, reeds aan boord zijnde; er zat niets op dan de menschen mee te nemen (wat zij wel wilden) en hen te Soerabaja in de pakhuizen aan 't werk te zetten.

Aan 't eind de Nota der gemaakte onkosten, bedragende *f* «eene belangrijke som, vooral wanneer daarvan voor den vervolge geene vruchten geplukt kunnen worden, doch die ik in de gegevene omstandigheden geene kans heb gezien te verminderen». Zoowel in het afschrift berustend in het archief van het Departement van Koloniën als in dat van de Nederlandsche Handel Maatschappij is dit bedrag niet ingevuld. Bij de afrekening zou blijken, dat deze expeditie *f* 9738.58 had gekost.

Uit de geheime notulen der Vergadering van de Factorij te Batavia van de Nederlandsche Handel Maatschappij op 4 Maart 1839. Tegenwoordig de Heeren C. J. Verkouteren, president; Th. Schuurman en L. M. F. Plate, leden, en W. Poolman, kommissies-notularis. — Het rapport-Granpré Molière met de daarop betrekking hebbende stukken komt ter tafel. Het établissement zal veel geld en zorgen kosten. «Deze bedenkingen, hoe gewichtig ook onder andere omstandigheden, moeten wijken bij de overweging met welk doel de vestiging van eene Nederlandsche Handelstak op Bali gewenscht wordt en bij de opmerking welk nut daardoor voor algemeene belangen kan gewacht worden.» Men besluit tot de oprichting. Granpré Molière zal de plaats aanwijzen, «welke bij het beginsel zal worden bepaald om niet angstvallig toe te zien op het behalen van dadelijke winsten, maar om zooveel mogelijk vreemde invloed te keeren en langzamerhand het vertrouwen van de verschillende Baliesche vorsten te winnen.» Besloten wordt:

- A. D. Boelen Schuurman te benoemen tot Agent op Balie op *f* 500 p. m. en eene afzonderlijke rekening aan te houden van het Bali-établissement.
- B. Granpré Molière zal een assistent voor dezen voordragen.
- C. Een vaartuig te koopen voor het établissement.
- D. De bescherming van het Gouvernement voor personen en

goederen van het Agentschap-Bali zal worden ingeroepen voorzoover die kan worden verkregen door gestadige bezoeken van oorlogsschepen.

E. Naar aanleiding van het Gouvernements geheim besluit van 10 Juli 1838 en ten vervolge van den brief der Factorij van 10 Augustus d. a. v. zal worden geadviseerd: invoer van vuurwapens, buskruit en Balische pitjes in de entrepôts van Java toestaan.

In 'den brief der Factorij aan den Gouverneur-Generaal van 12 Maart 1839 wordt ook het politieke karakter dezer vestiging op den voorgrond geschoven en deze als een daad van vaderlandsliefde voorgesteld; het zal ons geld kosten, maar dan nog «zijn wij van oordeel, deze anders vrij gewigtige bedenking in het tegenwoordige geval aan algemeene Nederlandsche belangen te moeten ondergeschikt maken».

De besluiten van de Factorij onder *D.* en *E.* leiden tot eenige van te voren niet overdachte consequenties en nu breekt de oppositie in Indië tegen het Haagsche Nederlandsche Handel Maatschappij-plan in volle kracht los, waarbij alle ideëel-vaderlandslievende overwegingen aan beide zijden in den oppositiestorm verstuiven.

De Schout-bij-Nacht, Marine-commandant, begint met omtrent *D.* te berichten: «ik heb geen schepen genoeg om ook nog, behalve op de zeeroovers, op het kantoor van de Nederlandsche Handel Maatschappij te passen». Voor de zending van den *Gouvernements*-ambtenaar Wetters kon hij echter wel 4 schepen missen!

Omtrent punt *E.* komt de Generale Directie van Financiën op haar achterste beenen te staan. Een lange, soms vinnige en niet altijd onpersoonlijke correspondentie wordt samengevat in haar advies aan den Raad van Nederlandsch Indië van 7 Juni 1839. Het voorstel van Levyssohn omtrent een entrepôt — eigenlijk een bijzonder soort van vrijhaven — te Banjoewangi neemt hierin natuurlijk een plaats in. De Directeur-Generaal van Financiën J. du Puy, de Directeur der Middelen en Domeinen Van der Vinne en de Directeur der Producten en Civiele Magazijnen Halewijn, vormende de Generale Directie van Financiën, argumenteeren: Commercieel belang voor Indië is er bij het plan van den Minister en Baud omtrent het Bali-kantoor van de

Nederlandsche Handel Maatschappij heel weinig betrokken «ook omdat [de onderneming] eerder verlies dan voordeel belooft; de Handel Maatschappij zal voorzeker dit verlies op het Gouvernement willen verhalen en zulks zal niet wel kunnen worden vermeden, wanneer het agentschap ter voldoening aan het verlangen van het Gouvernement te Balie of Lombok is aangesteld; het geven van eenen waarborg van dezen aard zoude echter niet strooken met den tegenwoordigen regel van de meest mogelijke bezuiniging en spaarzaamheid, ofschoon ook weder aan den anderen kant, indien de politiek zoodanige handelsexploratie van Bali en Lombok vorderde, ingevolge nadere aanschrijvingen van den Minister hierover zoude kunnen worden heengestapt.» Uit dit citaat blijkt dat men toen in Indië al wel degelijk beseftte, dat de Nederlandsche Handel Maatschappij zich zou laten betalen voor haar diensten. En nu de opposanten de bestaansreden van de Bali-vestiging gaan negeeren zorgt de Nederlandsche Handel Maatschappij van haar kant óók, dat de Regeering zulks weet, zooals wij straks zullen zien.

Het advies betoogt verder dat ook staatkundig de zaak van minder belang is, dan men in Holland denkt; dat Engelsche gevaar is zoo groot niet. En dan, welke bescherming verlangt de Factorij? Zonder vechten met de vorsten zou eene werkelijke bescherming met fort, oorlogsschepen enz. toch niet kunnen geschieden. En te vechten ligt toch niet in 's Ministers bedoeling? En zelfs eene ernstige vestiging zou nog geen doel treffen onder de menigvuldige staatjes, steeds in onderlinge spanning levend; vestigt men zich in één zoo'n staatje, dan lokt men de Engelschen juist naar een ander. Maar het ergste is: zou zulk eene Bali-vestiging kunnen bestaan, dan moest eerst onze commercieele legislatie inzake invoer van wapens en buskruit, katoenen en wollen stoffen, het opium-monopolie, aardewerk en de pitjes grondig worden gewijzigd en dat willen Baud en ook de Koning niet. De Generale Directie van Financiën geeft dus als haar gevoelen te kennen «dat het vooralsnog niet noodig, noch nuttig, noch voordelig zoude zijn om een dadelijke uitwerking te geven aan het denkbeeld van den Minister; om maar Z. E. te verzoeken om bepaalde bevelen en magtiging om, mocht aan de zaak gevolg worden gegeven, een of meer punten van Bali met troepen en een fort te bezetten, hetzij met of zonder toestemming van de vorsten; om dan het Nederlandsche eskader

in Indië zoodanig te versterken, dat 1 of meer oorlogsschepen in de wateren van Bali kunnen worden gestationneerd ter bescherming van de Nederlandsche posten en den handel; en eindelijk om dan ook de noodige uitgaven te doen, die thans uit de gewone begrooting van Nederlandsch Indië niet kunnen worden bestreden.»

Wat met zoo'n advies aan te vangen? Terwijl de loge op Bali al wordt ingericht zoo maar aan Minister en Koning te zeggen: «zóó is het onzinnig, maar wilt ge Bali hebben, vecht er dan om en betaal het zelf», dat kan toch een Raad van Indië niet doen.

Er kwam nóg iets bij. Van het Engelsch-Indisch Bestuur was het verdachte schrijven gekomen om opgave te willen doen van alle natiën, stammen en hoofden, die onder onzen invloed stonden, teneinde onaangename verwickelingen met deze van de zijde der Britsche autoriteiten te voorkomen.¹ Het Engelsche gevaar moest den leden van den Raad niet zoo licht lijken als aan de Generale Directie van Financiën.

Het raadslid Carel Sirardus Willem van Hogendorp, zoon van Dirk, op zijn 52ste jaar voor de tweede maal in Indischen dienst getreden, wil de vestiging van de Nederlandsche Handel Maatschappij maar op Banjoewangi hebben, wijl die op Bali moeilijk te beschermen zou zijn. Het moet dan maar werken met onderagenten en kleine scheepjes te Koesamba en Badoeng. En die wijziging in de commercieele legislatie (wapens, buskruit, kleedjes, opium, duiten) — dat moeten ze in Holland maar uitmaken. Zijn ambtgenoot J. van Schoor adviseert conform. Het advies van het jongste en tevens oudste lid van den Raad Mr. Pieter Merkus gaf den doorslag. Deze was begin 1816 in Indië gekomen en reeds in Juni 1829 Raadslid geworden; als echte brasseur d'affaires had hij in 1830 de liquidatie van den Java-oorlog geregeld en in 1839 de zaken op Sumatra's Westkust na den Padri-oorlog. Hij streed als raadslid tegen Van den Bosch' Cultuurstelsel en kreeg het ook met Baud, diens opvolger als Gouverneur-Generaal, te kwaad als vermoedelijk schrijver van twee anti-Cultuurstelsel-brochures, waarvoor van archiefstukken van het Gouvernement gebruik was gemaakt. Terwijl hij met verlof in Holland was had de reorganisatie van den Raad van

¹ Zie Bijvanok, l. c. p. 15.

Indië plaats (1836), waardoor dit een bloot adviseerend college werd. Merkus werd gepensionneerd. In December 1838 werd hij echter weer herbenoemd en later, als Gouverneur-Generaal (van October 1840 tot zijn overlijden te Soerabaja op 2 Augustus 1844) had hij na Van den Bosch met zijn anderen opponent Baud als Minister van Koloniën samen te werken.

Merkus toonde in zijn advies aan, dat het wel degelijk op den duur op eene vestiging der Engelsche macht op Lombok zou uitloopen als wij daar Gods water over Gods akker lieten loopen. En dat ondanks artikel 12 van het tractaat van 1824. «De zamenhang en de bewoordingen van artikel 12 kunnen aanleiding geven tot verschillende interpretatiën, welke, schoon welligt ongegrond, voor den zwaksten altoos nadeelig uitloopen Dat gevaar bestaat nu en altoos.» Zooals het nu gaat krijgen wij op Bali en Lombok geen loges, «die eigenlijk kleine fortjes zouden moeten zijn». Dus: onderhandelingen met de vorsten van Bali en Lombok aanvangen «teneinde hen in zoodanige verhouding tot ons bestuur te bengen, dat zij buiten vreemden invloed zouden zijn gesteld». En dan onderhandelen over de vestiging van commercieele agentschappen, speciaal van de Nederlandsche Handel Maatschappij. Op Bali schijnt dit te gaan; op Lombok kan men dan met meer klem handelen; alles wat er gebeurd is zou dit volkomen wettigen. Aldus Merkus' redeneering.

Op 27 September 1839 ging het bericht met dit advies van den Gouverneur-Generaal naar den Minister van Koloniën weg, waarmee eindelijk ook de brieven van dezen van 26 December 1837 en 8 Januari 1838 werden beantwoord. 't Was een groote bundel Bijlagen, die er bij behoorde. Het contract van Wetters van 1827 komt nu eindelijk ook voor den dag. De oude aanrakingen met Bali worden opgesomd om te betoogen dat uit niets blijkt, dat de vorsten op eenigerlei wijze onder ons gezag zouden staan; wij zijn alleen met Badoeng «duurzaam bevriend». Van het entrepôt of «vrij territor» te Banjoewangi zien wij af. Van de veranderingen in de commercieele legislatie alleen ter wille van Bali en Lombok zijn wij evenmin als Baud voorstanders, maar omdat de Nederlandsche Handel Maatschappij daar nu eenmaal op staat laten wij dit punt aan U over (Baud trad 1 Januari 1840 zelf op als minister).

Bij besluit van denzelfden 27sten September 1839 werd tot de

uitzending van een onderhandelaar besloten en bij idem van 10 December daartoe de ambtenaar op wachtgeld H. J. Huskus Koopman aangewezen op een tractement van f 700 per maand en f 300 reis- en andere kosten, en tevens diens instructie vastgesteld.

Hiermede was dus de feitelijke scheiding tusschen de politieke en de commercieele actie op Bali en Lombok geschied.

De Factorij wachtte niet op al het geadviseer. Op 10 Mei 1839 kocht zij den te Rembang in aanbouw zijnden schoener «Mercurius» voor het Agentschap te Bali. Als kapitein daarvan zou optreden de luitenant der Koloniale Marine D. C. M. Bouwmeester, die daarvoor verlof uit 's Lands dienst bekam. In afwachting dat dit schip gereed zou komen werd de bark «Blora» ingehuurd voor f 1800 per maand.

De «levendige Rhinoceros» voor den vorst van Kloengkoeng, «tevens opperpriester van Balie», werd door tusschenkomst van het Bestuur werkelijk verkregen en met de J. P. Koen naar Soerabaja verzonden, waar de Blora het beest overnam.

Na velerlei voorbereiding kon de jonge, maar als zeer bekwam en bezadigd geroemde D. Boelen Schuurman op 10 Juli 1839 vertrekken met G. W. Veenman Bouman als employé en met den ons reeds bekenden Mobron. Aan boord bevond zich voor eene factuurswaarde van f 42000 aan lijnwaden, geschenkgooderen en specie en verder materialen en gereedschappen voor het bouwen van een huis. Op 30 Juli kwam de Blora aan op de Westelijke reede van Koeta.

Hoe teleurstellend was de ontvangst!

In het archief der Nederlandsche Handel Maatschappij berust een belangwekkend verslag van den heer D. B. Schuurman over zijn verrichtingen als agent op Bali van 1 Augustus 1839 af tot zijn aftreden op 1 November 1840, toen hij werd opgevolgd door Andries Beetz Azn. Het telt 55 groote bladzijden schrift. Wij hebben aan dit verslag een en ander ontleend, dat in de officieele stukken niet voorkomt.

De eerste zes maanden van zijn verblijf te Koeta blijven in Schuurman's herinnering als een nachtmerrie voortleven. Later werd het gezelliger, haast altijd gasten, geregelder communicatie met Java, niet te veel werk!

Op 31 Juli stapt Schuurman aan wal. Niets te zien dan zes

armoedige loodsjes van dèngdèng-makers uit Banjoewangi, hoewel daags te voren een boodschapper naar Koeta was gezonden. Dus loopen, 3 paal. Juist als hij te Koeta aankomt is de pembekel met 2 paarden gereed. Weer wachten tot vier uur 's middags, toen er drie paarden en een paar mannen gereed waren voor het vertrek naar de poera's, resp. 9 en 12 à 13 K. M. van Koeta. Te Pametjoetan een half uur wachten voor een poortje, om zoolang te dienen als publieke gemakelijkheid voor het volk. Onbeschoft ontvangen, ofschoon vooraf bekend was gemaakt, dat hij een brief bracht van den Gouverneur-Generaal. De vorst wou niet over den handel praten, maar alleen over den rhinoceros. 'n Lugubere nacht op een balé-balé. Den volgenden dag, 1 Augustus, naar Kesiman; nog trotscher ontvangst, maar met hem kon tenminste iets bepraat worden en hij deed beloften van hulp, die hij niet den wil of de macht had om na te komen. Toen een wanhopig gesol om een huis te kunnen betrekken; op 17 Augustus weer naar de vorsten om dezen een pracht-sabel als geschenk aan te bieden. Pametjoetan scheen er mee in zijn schik; Kasiman zei alleen: Nah! Op 28 Augustus, dus na 4 weken, kon hij eindelijk in zijn voorloopige woning trekken; een erf met muren en eenige hutten van klei. In dien tusschentijd moesten de Europeanen tot hun groot verdriet en nog grooter verving ook nog feesten bijwonen in de poeri Kesiman.

De rhinoceros veroorzaakte nog meer soesah. Natuurlijk wou geen Badoengsche groote helpen om dit bijzondere geschenk voor Kloengkoeng's vorst te lossen. Kasiman was al nijdig geweest, dat hij het gewenschte metalen kanon — een «pasangan» van dat, hetwelk hij reeds bezat en waarom hij Wetters al had gevraagd — niet had gekregen en Schuurman had instantelijk geschreven om dit stuk toch ten spoedigste te zenden. Hij had wel een ijzeren kanon meegebracht, maar geen metalen (bronzen?). De vergunning om te Koeta te mogen blijven was zelfs afhankelijk gesteld van de verkrijging van dit kanon. Om den rhinoceros te lossen had kapitein Thierbach 600 bamboe's en vijf djoekoeng's (kleine vaartuigen) noodig. Enkele bamboe's werden gebracht, maar even snel weer gestolen. Eindelijk op 31 Augustus kwam het beest, na krachtige bevelen van den radja van Kloengkoeng, toch aan den wal. Het diertje had f 869.25 gekost!

Nu Schuurman «geïnstalleerd» was ondernam hij dadelijk een reis naar Kloengkoeng, waar hij met zijn geschenken goed werd

ontvangen, maar weinig handel kon drijven. De terugreis ging over Gianjar. Toen hij daar een uur tevergeefs voor de poeri had staan wachten, zonder dat Déwa Manggis hem ontving, reed hij maar verder, omdat hij niet bij nacht wilde reizen.

Al heel spoedig kwamen de eerste blijkbare uitingen van kwaadwilligheid: brandstichting en pogingen daartoe. Op hulp en bescherming van de vorsten viel niet te rekenen; die woonden te ver weg en hadden blijkbaar te Koeta geen behoorlijk verantwoordelijken ondergeschikte, hoewel Schuurman telkens had gevraagd zoo iemand aan te wijzen.

De Javaansche matrozen van de Blora nam Schuurman in dienst om het erf en de lokalen wat in orde te maken. Telkens werden de Europeanen door de vorsten ontboden, soms voor feesten, soms heelemaal voor niets. Ook de grooten des lands kwamen nu en dan, steeds met eenige staatsie, naar Koeta, gedreven door nieuwgierigheid. Eenige handel in lijnwaden werd daarbij gedreven. «Bij het sluiten van zulke verkoopen wordt voortdurend een overgroot geduld en ware lankmoedigheid vereischt, althans wanneer men zich te binnen brengt zaken te behartigen vanwege een lichaam als de Nederlandsche Handel Maatschappij.»

De «Blora» werd 16 September teruggezonden naar Soerabaja, ter bezuiniging en omdat men voor de veiligheid toch niet aan dit schip had; daarvoor lag het te ver weg.

Op 29 October kwam Z. M.'s stoomschip «Phoenix», commandant de luitenant t. z. 2^e kl. Stoll, ter reede. Op aandringen van de Factorij was eindelijk dit schip gezonden tot vlagvertoon. Schuurman bracht met Stoll en andere officieren een bezoek aan de poeri's en had bij de radja's op eenige honneurs voor deze heeren aangedrongen, maar van die beleefdheden was niet veel gekomen.

De radja's vroegen wat dat stoomschip kwam doen. «Op roovers kruisen», werd hun wijsgemaakt. Van de uitleggingen hoe zoo'n stoomschip in elkaar zat begrepen zij niets.

Met de «Phoenix» kwam ook de heer J. A. Santbergen mee, ter vervanging van Veenman Bouman, die wegens zwakke gezondheid naar Java terug moest.

Omtrent dezen tijd begint Schuurman voor 't eerst den onangenen invloed te ondervinden van den booswicht Goesti Ngoerah K'toet, neef van Kasiman, van professie moordenaar, brandstichter, oplichter en dief, dezelfde over wien Dubois schrijft,

8 jaar vroeger. Deze K'toet is «voor mij altijd een bron van groot verdriet en veel zorgen geweest.»

Op 24 November kwam eindelijk het eigen schip, de *Mercurius*. Het bracht timmerhout, balken, goed sluitwerk vooral! en 3 timmerlui, gezonden door den assistent-resident van Banjoewangi, zoodat het verblijf er spoedig beter begon uit te zien.

Van 16 tot 21 December 1839 deed Schuurman een reis met zijn *Mercurius* naar Kloengkoeng en Lombok. Voor zijn handel had hij deze reis wel kunnen nalaten; hij verkocht bijna niets, maar te Kloengkoeng hoorde hij veel belangrijks omtrent de Lomboksche aangelegenheden. De Déwa Agoeng (Schuurman noemt hem steeds bij zijn aanspraakstitel Tjokorda) was zeer vertoornd op den vorst van Mataram, omdat deze den radja van Karangasem-Lombok had overwonnen, gevangen genomen en — naar men zeide op aansporing van King — gedood. Dit was het slot-drama van den Lombok-oorlog «Ik meende dat mijn hulp zou worden ingeroepen om troepen naar Lombok over te brengen of iets dergelijks en had ik hoop hierin gelegenheid te zullen aantreffen om dezen oppersten vorst van Bali, die omtrent het Javaansche Gouvernement nog bijna in volslagen onkunde verkeerde, tot hetzelfde in nadere betrekking te brengen of althans hem deszelfs magt en invloed te doen gevoelen.» Maar van dezen politieken zet kwam niets. Kloengkoeng's vorst was nog niet gereed — en kwam nooit gereed — om tegen den Mataramschen overweldiger van leer te trekken.

Ampenan op Lombok viel Schuurman tegen; het was maar een gewone kampong, doch met veel schepen op de reede en veel handel, voornamelijk in rijst, en veel Zuidzeevisschers (op cachelot), die er kwamen ververschen. King had er nog alle macht en allen handel in handen. Op zijn verzoek mocht Schuurman naar Mataram reizen, waar hij werd toegelaten tot den vorst, zoo hij meende. Later vernam hij evenwel, dat hij met diens broeder had gesproken; dezelfde die alle macht tot zich wist te trekken en nog bij de Lombok-expeditie in 1894 als stokoude man in ballingschap moest gaan en zijn rijk zag vallen. Schuurman werd afgescheept met het gewone praatje: handelen alleen mogelijk door tusschenkomst van den Sabandar.

In zijn overmoed ontzag King zich niet om, naar aanleiding van dit bezoek van Schuurman, in een bericht over het vergaan van zijn schip *Pleyades* in *The Sidney Colonist* van 7 April 1840,

deze woorden in te lasschen: «The Dutch have again tried to gain a footing here, but I have been enabled as get to keep them out.»

De handel te Koeta vlotte niet. De Chineesche en Boegineesche handelaars wilden niets van Schuurman koopen. Hij verkocht alleen wat lijnwaden aan de Goesti's. De levering van rijst ging uiterst langzaam en stond weldra stil omdat hij niet op crediet verkocht. Pas half Maart 1840 kon de *Mercurius* met eene kleine lading, op zeer gebrekkige wijze verkregen en aangevuld, naar Soerabaja vertrekken. De Westmoessonmaanden werden dan ook maar besteed met het bouwen van hun nieuwe houten huis; de tijdelijke woning zou pakhuis worden.

Nog in hetzelfde jaar 1839 kregen Schuurman en Santbergen definitief een Europeeschen buurman en concurrent in den Deen Mads J. Lange. In Mei waren Byrd en zijn compagnon Lange als aanhangers der verliezende Karamgasem-partij van Lombok verjaagd, met verbeurdverklaring van al hun bezittingen en vorderingen en bezwaard met een schuld van 30.000 \$ in China en te Singapoera. Byrd en Lange zochten hun recht te Batavia — veel later werd hun zaak besproken en verder kwamen zij niet. Ze hadden te Koeta al meer zaken gedaan en ten slotte vestigde Lange er zich voor vast.

Van dezen hoogst merkwaardigen man zou uit gedrukte en ongedrukte stukken eene boeiende biographie zijn te schrijven. Hij wordt een gelukzoeker, een avonturier genoemd. Legt men in die woorden eene minachtende beteekenis, dan passen zij zeker niet bij deze krachtige figuur, van wien wij nergens een ooteerende daad vermeld vinden, ondanks de diepte van nood en de hoogte van aanzien en welvaart, waarin hij heeft geleefd. Tot zijn dood in Mei 1856 heeft Lange te Koeta gewoond en er een groot handelshuis gesticht en beheerd, waarin verscheidene Europeanen werkzaam waren. Aan onze Regeering heeft hij, vooral bij de 3de Bali-expeditie van 1849, uitnemende diensten bewezen. Wij weten reeds, dat Lange in 1836 korten tijd te Koeta had vertoefd ¹ en dat het vóór Schuurman's vertrek daar-

¹ Ook King had in 1836 eenige maanden te Koeta gewoond. In 1834 op Lombok komend had hij zich onder de hoede van den radja van Karangasem-Lombok gesteld; hij kreeg twist met diens sabandar en moest voor zijn veiligheid uitwijken naar Koeta. Terugkeerend naar Lombok vestigde hij zich te Ampenan onder Mataram, zijn agent Pace te Koeta achterlatend.

humeurige stemming geraakt jegens de Nederlandsche Handel Maatschappij wegens de aan haar in dezen tijd telkens te verleenen schadeloosstellingen als gevolg van de garantie ter zake van de «Lijnwaadcontracten»? Of wilde hij zijn plan omtrent eene Lombok-expedie niet laten doorkruisen door een conflict met Merkus?

De Directie der Nederlandsche Handel Maatschappij licht bij schrijven van 25 Mei 1842 hare Factorij te Batavia in over den stand van zaken. Na ontvangst daarvan, omstreeks October 1842, acht het bestuur der Factorij het raadzaam om de schriftelijke behandeling van het punt te doen voorafgaan door een mondeling onderhoud met den Gouverneur-Generaal. Omtrent het resultaat van deze bespreking van den President der Factorij L. M. F. Plate met den Gouverneur-Generaal lichten ons alleen de Notulen van de bestuursvergaderingen der Factorij van 8 November 1842 in, die drie jaren later door de Nederlandsche Handel Maatschappij aan den Minister moesten worden voorgelegd om te bewijzen, dat niet aan haar zijde de schuld lag van de vertraging der afdoening en het oploopen der schadeloosstelling.

De slotsom dan van dat onderhoud was het verzoek, dat de Factory alle maatregelen tot intrekking van het établissement zou uitstellen tot Huskus Koopman zou zijn teruggekeerd en met dezen zou kunnen worden overlegd, terwijl er tevens in werd toegestemd, dat de Factory aan het Bestuur eene vordering zou indienen voor de tot dusverre geleden onkosten. De vergadering besloot dus het établissement aan te houden tot het Gouvernement eene beslissing zou nemen, den agent Santbergen, die naar Batavia was opgeroepen, weer naar zijn post terug te zenden en de rekening te doen opmaken.

Het jaar 1842 was stil verlopen te Koeta. Alleen omstreeks Mei weer eene stranding van een groot schip op de Badoengsche kust, een Engelsch ditmaal. De gewone roofpartij had hierbij niet plaats; de gezagvoerder had de toepassing van het «tawan karang» afgekocht, waaruit bleek dat toen althans de radja wel in staat was daar iets tegen te doen.

1843.

De Factory wacht dus en houdt het établissement aan op verzoek van Zijne Excellentie. Na 4 maanden, op 10 Maart

1843, vindt zij het blijkbaar welletjes en schrijft zij aan den Gouverneur-Generaal; deelt mede dat de schadepost op ultimo Juni 1842 al f 117.642,98 bedroeg en doet het tweeledige voorstel om *a.* het heele établissement aan het Gouvernement over te doen tegen schadeloosstelling der tot dan geleden onkosten, of *b.* de exploitatie door de Nederlandsche Handel Maatschappij te doen voortzetten voor rekening van den Lande, eveneens tegen schadeloosstelling als boven.

Dit voorstel gaat met een marginaal renvooi van 14 Maart om advies naar de Generale Directie van Financiën en van deze naar Huskus Koopman.

De Directeur-Generaal van Financiën is 10 Augustus, dus na 5 maanden, zoo ver, dat hij aan de Factory eene specificatie vraagt van bovengenoemd bedrag der onkosten tot ultimo Juni 1842; deze wordt 23 Augustus d. a. v. verstrekt.

Op 31 October 1843 komen de Consideratien en advies van den Gouvernements-Kommissaris van de eilanden Bali en Lombok aan de Generale Directie van Financiën los. Men begrijpt, dat de zaak bij dezen in goede handen was. Dadelijk uit hij zijne verontwaardiging: «Het is dus een daadzaak, dat het denkbeeld van de regeering in Nederland is uitgegaan en dat de Nederlandsche Handel Maatschappij werkelijk heeft getracht mede te werken ter bereiking van de staatkundige beoeleningen dier regeering, maar het is tevens blijkbaar, dat genoemd ligchaam met die oprigting ook hare bijzondere belangen heeft beoogd. Immers, indien die vestiging uitsluitend de bevordering van 's Lands politieke belangen ten oogmerk had gehad, dan zoude de Directie ongetwijfeld de voorzigtigheid hebben gebruikt om zich door bepaalde voorwaarden tegen schade te waarborgen». Nu ja, zoo redeneert hij verder, de Nederlandsche Handel Maatschappij wachtte wel schade van deze vestiging, maar toch alleen maar voor de eerste jaren. En aangenomen dat de Nederlandsche Handel Maatschappij nu eens echt het Land van dienst had willen zijn, dan was dit toch ook weer uit eigenbelangzoekerij, want als de Engelschen werkelijk gekomen waren op Bali en Lombok dan zou zij op haar geheele operatieterrein nog veel meer schade hebben geleden. Zij had er dus die schade voor over moeten hebben. En dan, de Nederlandsche Handel Maatschappij zou beter zaken hebben gemaakt als zij ook opium en Chineesche duiten had kunnen verkoopen — zie